

17. Мадридська декларація професійної автономії лікарів і самоуправління від 01.10.1987 р. / Всесвітня медична асоціація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/990_025.

18. Міжнародний кодекс медичної етики від 01.10.1949 р. / Всесвітня медична асоціація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/990_002.

19. Острополец С. Современные аспекты медицинской этики и деонтологии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mif-ua.com/archive/article/10863>.

20. Положення про захист прав і конфіденційності пацієнта від 01.10.1993 р. / Всесвітня медична асоціація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/990_056.

21. Тищенко П. Что такое биоэтика? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://iph.ras.ru/upfile/ethics/biblio/tish_bioeth.html.

УДК 340.12

ЕВОЛЮЦІЯ ФЕНОМЕНУ ПАТРІОТИЗМУ У СВІТОВІЙ ІСТОРІЇ

EVOLUTION OF PHENOMENON OF PATRIOTISM IN WORLD HISTORY

Івченко Ю.В.,

*кандидат юридичних наук, докторант
Національної академії внутрішніх справ*

У статті досліджується еволюція такого явища, як патріотизм в історичному контексті. Особлива увага приділена дослідженню становлення патріотизму та формулюванню його сутності в античний період. Проведено аналіз ролі та значення даного феномену у функціонуванні держави.

Ключові слова: патріотизм, патріотична свідомість, ідея патріотизму, консолідація, світоглядні цінності.

В статье исследуется эволюция такого явления, как патриотизм в историческом контексте. Особое внимание уделено исследованию становления патриотизма и формулировке его сущности в античный период. Проведен анализ роли и значения данного феномена в функционировании государства.

Ключевые слова: патриотизм, патриотическое сознание, идея патриотизма, консолидация, мировоззренческие ценности.

The article examines evolution of phenomenon of patriotism in a historical context. Particular attention is paid to study of formation of patriotism and wording of its essence in ancient period. The analysis of role and significance of this phenomenon in functioning of state.

Key words: patriotism, patriotic consciousness, idea of patriotism, consolidation, ideological values.

Актуальність теми. Актуальність питання патріотизму в сучасній Україні є безумовною, адже патріотизм – це одна з базових складових національної самосвідомості народу, що виражається в почуттях любові, гордості і відданості своїй Батьківщині, його історії, культурі, традиціям та побуту, в почутті морального обов'язку її захисту, а також у визнанні самобутності і самоцінності інших спільнот, в усвідомленні їх права на існування без конфронтації один з одним.

У сучасних складних геополітичних умовах саме патріотизм є тим консолідуючим фактором, здатним зберегти нашу країну, так як сутність та функція патріотизму і полягає в об'єднанні держави та збереженні нації, як цілісної єдності (культурної, територіальної, державно-політичної, економічної). Це та духовна сила, яка приводить у дію потенціали і засоби, що підтримують єдність народу: мову, національну культуру, почуття історичної традиції та спадкоємності, національні риси його релігії, цілісність і недоторканність території.

Дослідження патріотизму здійснювалося в різних течіях і напрямках національної і зарубіжної філософської думки. Проблемою патріотизму у свій час

займалися такі видатні українські вчені, як: Г. Сковорода, Т. Шевченко, І. Франко, М.П. Драгоманов, Леся Українка, Д.І. Чижевський. Методологічні та теоретичні основи формування особистості з глибоким почуттям патріотизму, любові до Батьківщини розкриті у працях І. Беха, Г. Біленької, А. Бойко, М. Боришевського, Г. Ващенко, Ю. Завалевського, П. Ігнатенка, В. Каюкова, Б. Кобзаря, М. Левківського, О. Сухомлинської, П. Щербаня та ін. Традиція глибокого світоглядного вивчення проблем патріотизму була закладена В. Соловйовим і Н. Бердяєвим. Теоретико-методологічному і політологічному осмисленню проблеми патріотизму сприяли ідеї Г. Гегеля.

Виклад основного матеріалу. Зародження патріотизму, що являє собою одну з фундаментальних цінностей людської цивілізації, обумовлено процесами політичної соціалізації людей, в рамках якої відбувалося формування державно-організованих спільнот.

З моменту утворення античних держав прихильність до середовища проживання, до рідної землі знайшла характер морального і політичного імперативу, визначального сприйняття людьми політичної дійсності і реагування на політичні процеси з пози-

ції їх відповідності інтересам і безпеці свого соціуму, своєї держави.

Ці процеси були притаманні всім античним цивілізаціям і здійснювалися в них з урахуванням специфіки процесів їх державного будівництва. Внаслідок цього саме це поняття мало різне наповнення і розумілося по-різному.

Кожна регіональна цивілізація або навіть держава історично завжди мала свій «набір» світоглядних цінностей, які були основою розуміння патріотизму в цих регіонах. Але саме в Античній Греції це явище знайшло характер морального і політичного принципу, соціального почуття, змістом якого була любов до Батьківщини і готовність підпорядкувати її потребам свої приватні інтереси.

Відповідно до цього і саме явище отримало назву – «патріотизм» (грец. Πατριότης – співвітчизник, πατρίς – Батьківщина) у першій половині першого тисячоліття до н. е.

Можна сказати, що зародження цього явища відбулося ще раніше, ніж з'явилося саме поняття «патріотизм», а саме в «гомерівський» період XI–III століття до н. е. в епоху формування героїчного грецького епосу. У цей період були створені всесвітньо відомі міфи і легенди Давньої Греції про героїв і богів, а також поеми самого Гомера – «Одіссея» і «Іліада», що сформували світогляд багатьох поколінь греків, у тому числі видатних мислителів, державних діячів та полководців періоду Античності.

Сам Олександр Македонський під час своїх походів не розлучався з «Іліадою», а під час відпочинку тримав її разом із кинджалом під подушкою.

Один з її героїв – Ахілл – був його кумиром і прикладом для наслідування. Можливо саме це і зіграло визначальну роль у формуванні особистості цього видатного полководця Античності.

Прообразом патріотизму в Античній Греції був ідеал – «арете» – чеснота, доблесть. Спочатку в гомерівський період його сприйняття відображало прагнення до вчинення подвигів, досягнення слави і успіху.

З розвитком філософської думки, а з нею і етичних норм та традицій, «арете» в класичну епоху Стародавньої Греції (IV–V століття до н. е.) стало ідеалом поведінки громадян та їх ставлення до свого громадянського обов'язку.

Отже, можна зауважити, що метою виховання в Стародавній Греції було виховання добродесної людини і внаслідок цього – хорошого громадянина, готового до самопожертви в ім'я інтересів і безпеки своєї Батьківщини.

Дане питання було актуальним для багатьох мислителів Стародавньої Греції. Так, видатний філософ Античності Сократ, а за ним і Платон, розглядали людське життя не тільки для себе, але і для суспільства та політичного життя.

Платон розділив «арете» на чотири складові: мудрість, мужність, розсудливість, справедливість. Краща форма держави, на думку цього видатного учня Сократа, повинна виховувати в громадянах благочестя, боротися проти невір'я і безбожності.

Особливої уваги заслуговує також позиція з цього питання видатного мислителя того часу Аристотеля, що є по праву родоначальником науки про політику та державу. Примітно, що одним із основних понять, що розглядаються в його книзі «Політика», є чеснота, служінням якій в розумінні Аристотеля було «заняття політикою і війною». Вища ж ступінь чесноти, на його думку, – діяльність в ім'я співгромадян, заради блага держави [1, с. 187].

Так, вільнонароджений афінянин у день свого 18-річчя урочисто включався до списків громадян, при цьому він виголошував клятву: «Я не посоромлю священної зброї і не залишу товариша в битві, буду захищати і один, і з іншими все священне і заповітне, не зменшуючи сили і слави Батьківщини, а збільшу їх; буду розумно коритися існуючому уряду і законам, встановленим та тим, що мають бути прийнятими; а якщо хтось буде намагатися знищити закони або не коритися їм, я не допущу цього і буду боротися з ним проти нього як один, так і з іншими; буду також шанувати вітчизняні святині. У цьому нехай будуть мені свідки боги» [2, с. 57].

Патріотична свідомість давньогрецького народу розвивалася паралельно з процесом формування давньогрецької державності, з розвитком полісної системи.

Яскравим прикладом полісного патріотизму стала позиція Аристотеля. Коли македонський цар Філіпп II доручив йому виховання свого спадкоємця Олександра, Аристотель зажадав відновити зруйноване македонцями його рідне місто Стагир. І тільки після виконання даної умови Аристотель став наставником Олександра. Близько восьми років він був його наставником та учителем, і безумовно, здійснив серйозний вплив на формування світогляду великого в майбутньому полководця Олександра Македонського.

Олександр, крім того, що був великим полководцем, був також засновником унікального поліетнічного державного утворення – Македонського царства. Його значення в історії людської цивілізації визначалося не тільки інтеграцією в єдиний політичний простір народів Еллади, Передньої Азії та Північно-Східної Африки, а й створенням фундаменту елліністичної цивілізації на завойованому просторі.

Прикладом полісного патріотизму були 157 державних утворень різного спектру: від тиранії – прообразу сучасного тоталітаризму, до демократії, і навіть свого роду подоби політій, що і донині залишаються ідеалом державного устрою. Вони розвивалися і функціонували саме в Елладі на крихітному політичному просторі, та при цьому всі вони були суверенними в сучасному розумінні цього слова.

Розвитку полісного патріотизму значною мірою сприяли також численні війни і збройні конфлікти, але роздробленість та протистояння грецьких міст-держав у кінцевому підсумку призвели до занепаду давньогрецької цивілізації та підпорядкування їх спочатку Македонії, а потім Риму.

Після перемоги Риму в III македонській війні Греція фактично втратила незалежність, а її внутрішній устрій було доручено спеціальній комісії де-

сяти (колегія децемвірів), яка за дорученням сенату провела заходи «з придушення духу партій і міцного утвердження тих, хто сприймає лише владу римлян» [3, с. 13].

У цей період була зроблена спроба об'єднати грецькі поліси під егідою так званого Ахейського союзу для протистояння експансії римлян. Це було одним з останніх проявів еллінського патріотизму. У 146 році до н. е. спроба здобуття незалежності була придушена, а демократичні конституції міст були скасовані [3, с. 19].

З цього періоду починається новий римський етап еволюції самого патріотизму і його осмислення.

Найважливішим фактором піднесення античного Риму було те, що він «вбирав у себе» все найкраще з того, що було у завойованих ним держав і народів. І в цьому плані спадщина Давньої Греції зробила потужний вплив на розвиток Риму, в тому числі в плані утвердження основоположних політико-правових принципів. Це стосується і патріотизму, як ідеологічної основи існування і розвитку римської державності. Примітно, що римляни перевели на латинську мову кращі грецькі наукові трактати та літературні твори, зробили цілий комплекс інших перетворень, але слово «Батьківщина» – patria – увійшло в латинську мову практично без змін. Відповідно і сам патріотизм, як моральний і політичний принцип грецьких полісів, змістом якого є любов до Батьківщини і готовність підпорядкувати її інтересам свої приватні інтереси, таким увійшов і в римську політико-правову традицію, хоча і був адаптований стосовно до сформованих в античному Римі реалій.

Основу патріотизму визначало уявлення про особливу богообраність римського народу і самою долею призначених йому перемог, про Рим як вищу цінність, про обов'язок громадянина служити йому всіма можливостями, не шкодуючи сил і життя [4].

Для затвердження великої місії Риму багато зробив Полібій. Ідеальний політичний устрій, що об'єднує громадян, що надає кожному належні йому права при дотриманні обов'язків, шанування богів, чесність, патріотизм роблять Рим, за словами Полібія, незламним, єдино здатним створити велику державу і керувати нею для її ж користі.

Таким чином, Античний Рим створив свою оригінальну цивілізацію, що ґрунтувалася на особливій системі цінностей, яка склалася в римському громадянському суспільстві у зв'язку з особливостями її історичного розвитку. Одночасно з цим відбулася трансформація патріотизму з республіканського, по суті полісного, в імперський з сакралізацією верховної державної влади.

Досягнення вищої точки розвитку Римської імперії (I століття до н. е. – I століття н. е.) стало початком її занепаду. Досягнувши утвердження в якості наддержави, розкинувши свої володіння від Британії до Кавказу та Персії, Римська імперія в подальшому здавала одну позицію за іншою. Однією з причин такого занепаду стало, перш за все, те, що римляни з часом втратили таку якість, як пасіонарність (термін Л.Н. Гумільова) – готовність до самопожертви

в ім'я інтересів Батьківщини. Загальний занепад моралі і утвердження в суспільній свідомості, насамперед правлячої еліти, принципів «хліба і видовищ» і «після нас хоч потоп» значною мірою девальгували ідеологічні та ціннісні основи державності, в тому числі патріотизм, як готовність жертвувати своїми інтересами в ім'я Батьківщини. Крім цього, ще однією причиною занепаду стало «розмивання» державотворчого ядра – власне римлян. Наділення громадянськими правами жителів завойованих провінцій, що повною мірою користувалися привілеями, які надавалися громадянством, але неохоче виконували обов'язки і повинності. Особливо це стосувалося військової повинності. При цьому і самі римляни вже не хотіли воювати, а наймали для цього за гроші жителів завойованих провінцій. А отже, і легіони, набрані в основній своїй масі з цієї категорії підданих імперії, були далекі від ідеалів римського патріотизму.

Ще більше значення в руйнації римського патріотизму мало християнство, що згодом стало однією зі світових релігій. У 325 році імператором Костянтином християнство було оголошено офіційною релігією Риму і затверджено уявлення «про небесну вітчизну» та про християнську спільноту, як особливий «народ Божий».

Після прийняття християнства керівництво Римської імперії почало використовувати його для зміцнення єдності імперії, протидії місцевому націоналізму і місцевому язичництву, формуючи уявлення про християнську імперію, як про земну Батьківщину всіх християн.

Наступним періодом в історії людства стало Середньовіччя, що характеризується засиллям церковної ідеології. Особливістю того часу було те, що патріотизм, як усвідомлення пріоритетності інтересів держави, втратив своє значення. Затверджена в європейському суспільстві лицарська етика припускала поняття вірності Богу, королю, прекрасній дамі і т. д., але не конкретній державі. Батьківщиною сприймався лише цілком певний уділ, вотчина, феодалне володіння. Патріотизм мав вотчинний (феодалний) характер. І феодали вправі були самостійно вирішувати питання, захищати їм те чи інше державне утворення чи ні.

Яскравим прикладом у цьому плані стала історія боротьби та загибелі в ході Столітньої війни, оголошеної у Франції, Жанни д'Арк, що фактично стала натхненницею французького суспільства того часу на визвольну війну проти англійців та змінила хід історії.

Протягом всього Середньовіччя патріотизм, як морально-етична цінність, за винятком рідкісних випадків, не заохочувався. Тому такі явища, як національно-визвольні війни, були досить рідкісними явищами, їх місце займали хрестові походи і релігійні війни.

Періодом змін у цьому плані стала епоха Відродження і Просвітництва, що відкрила для багатьох європейських держав можливість повернення до минулого (дохристиянського) змісту поняття «патріотизм».

Найважливішою рисою світогляду цієї епохи був індивідуалізм. Іншою характерною рисою нового світогляду було відродження національної самосвідомості та виникнення почуття патріотизму і формування поняття «Батьківщина».

Важлива роль у цьому належить відомому вченому Н. Макиавеллі, що довгий час незаслужено піддавався критиці. Причиною цього був його вислів про те, що «мета виправдовує засоби». Вирвана з контексту, спрощена і перекичена, вона стала засобом дискредитації особистості мислителя. У дійсності сформульований у роботі «Государ» вислів звучить таким чином: «Якщо мета досягнута, якщо государ заслужив визнання підданих і усунув заздрісників, то він на довгий час знаходить могутність, спокій, пошесті і щастя» [5, с. 14].

Як у своїй роботі «Государ», так і в інших працях Н. Макиавеллі постійно звертається до ідей патріотизму. Так, зокрема, в заключних рядках свого твору «Государ» він зазначає: «... нехай після стількох років очікування Італія побачить нарешті свого рятівника. Не можу висловити словами, з якою любов'ю прийняли б його жителі, постраждали від іноземних вторгнень, з якою жадобою помсти, з якою непохитною вірою, з якими сльозами!» [5, с. 79].

Для Макиавеллі призначення людини на землі, його найперший обов'язок – це патріотизм, турбота про славу, велич, свободу Батьківщини. Про це він і пише у своїх «Міркуваннях про першу декаду Тита Лівія»: «Якщо коли-небудь я міг славити мою Батьківщину, навіть наражаючись на образи і небезпеки, я завжди це робив охоче, бо в житті людини немає більшого обов'язку».

Безперечною заслугою Н. Макиавеллі є те, що він був першим, хто використав поняття «*stato*» – держава в його сучасному сенсі, і першим указав на її соціальну і політичну природу. Терміном «*stato*» (лат. *Status* – положення, статус) Н. Макиавеллі об'єднав такі поняття, як «республіка» і «єдиновладне правління».

Розробкою проблеми сутності держави та її взаємин із громадянським суспільством і особистістю займався відомий учений Т. Гоббс. Дане питання знайшло своє відображення в його роботі «Левіафан» [6, с. 47].

Т. Гоббс зазначав, що джерелом державної влади є суспільний договір. Його сутність полягає в

тому, що люди, які живуть у додержавному суспільстві конфліктів, укладають даний договір із владою в обмін на закон. Даний факт свідчить про те, що у суспільній свідомості знову постає образ конкретної держави, Батьківщини, інтереси і безпеку якої необхідно захищати.

Отже, в даному контексті патріотизм сприймався, як співпраця громадян із владою для досягнення «загального блага», тобто національного інтересу.

Такому явищу як патріотизм в період Нового часу вдається позбутися від тоталітарного впливу релігії. На противагу поглядам мислителів Середньовіччя ідеологи Великої французької революції пов'язували патріотизм насамперед зі свободою, з боротьбою проти королівської влади. Просвітителі стали трактувати відносини між людиною і державою як рівноправні (концепція суспільного договору, природної рівності, критика деспотизму і т. д.).

Після затвердження цінностей періоду буржуазних революцій XVIII–IX століть патріотизм розумівся також, як прагнення відстоювати інтереси Батьківщини, в тому числі і шляхом збройної боротьби з тими силами всередині і зовні суспільства, які стоять на шляху зміцнення позицій держави.

У цілому, починаючи з XVIII–IX століть патріотизм міцно входить у політико-правовий лексикон всіх сучасних держав, будучи аж до теперішнього часу потужним ідеологічним стимулом мобілізації їх громадян на захист Батьківщини, в тому числі збройний, від зовнішньої агресії і внутрішньополітичних потрясінь.

Висновки. Підбиваючи підсумок, варто зазначити, що таке явище, як патріотизм пройшло довгий шлях змістовного наповнення та практичного втілення. Починаючи від Античних часів і до сьогодення, він то з'являвся як важливий елемент консолідації суспільного буття, то зникав, втрачаючи актуальність в умовах певного історичного періоду та його особливостей.

Отже, сутнісна характеристика патріотизму полягає в тому, що він є базовою цінністю будь-якої держави, потужним інтегруючим засобом, основою формування стабільного рівня національної ідентичності, для якого характерна готовність до реальних дій на благо Батьківщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Жураковский Г.Е. Очерки по истории античной педагогики / Г.Н. Жураковский. – М.: Учпедгиз [Гос. учеб.-пед. изд-во]. – 1940. – 471 с.
2. Колпинский Ю.Д., Сидорова Н.А. Искусство Эгейского мира и Древней Греции / Ю.Д. Колпинский, Н.А. Сидорова // М.: Искусство, 1970. – 90 с.
3. Мирзаев С.Б. Полибий (древнегреческий мыслитель и политик) / С.Б. Мирзаев // М.: Юридическая литература, 1986. – 112 с.
4. Быкова Э.В. Античная культура: социальная и духовные основы. Электронный ресурс: <http://avt.miem.edu.ru.0>
5. Макиавелли Н. Государь / Н. Макиавелли // М.: Планета, 1990. – 80 с.
6. Гоббс Т. Левіафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс // М.: Мысль, 2001. – 478 с.